

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора

Коваль Валентини Олександрівни про дисертацію

Базиль Людмили Олександрівни **«Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Детальний аналіз дисертації Л. О. Базиль «Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури», дозволяє сформулювати наступні узагальнені висновки щодо актуальності, ступеня обґрунтованості основних наукових положень, висновків, рекомендацій, достовірності, наукової новизни, практичного значення, а також загальної оцінки роботи.

Процеси інноваційного розвитку Української держави спрямовуються на формування гуманітарної еліти, підвищення якості й конкурентоспроможності національної освіти, її інтеграції в міжнародний науково-освітній простір, збереження й поширення націокультурних і освітніх традицій. Художня словесність як фактор ідентичності й цивілізаційної розвиненості нації сприяє задоволенню потреб людини в соціокультурному, інтелектуальному, духовно-творчому розвитку. Зростає роль учителів української мови і літератури, які глибоко усвідомлюють свої національні корені, засобами художньої словесності виховують молодих громадян України, здатні трансформувати вивчення літературних творів у процес становлення учнів як творчих особистостей із чітко вираженою світоглядною позицією, розвиненими високomorальними цінностями, інтелектуальними якостями, широким діапазоном емоційно-чуттєвої сфери. У зв'язку з цим підвищуються вимоги до рівня професійної компетентності вчителів української мови і літератури, невід'ємним складником якої є літературознавча компетентність, що сприяє професійній самореалізації та утвердженню індивідуального стилю діяльності.

Відповідно до означеного дисертаційна робота Л. О. Базиль, присвячена дослідженню теоретичних і методичних засад розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, є соціально затребуваною, актуальною за проблематикою, що підтверджується й невіршеними суперечностями, виявленими автором дослідження між об'єктивною потребою суспільства в учителях української мови і літератури, здатних працювати інноваційно, та недостатністю досліджень, у яких розкрито методологічні підходи до вдосконалення процесу професійної підготовки

фахівців на філологічних факультетах педагогічних університетів; між істотним підвищенням вимог сучасних навчальних закладів до якості професійної діяльності вчителів-словесників та недостатньою обґрунтованістю концептуальних основ формування і розвитку літературознавчої компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури; між необхідністю освітньої практики в системі формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури та недостатньою розробленістю методичних засад її проектування й реалізації у вищих педагогічних навчальних закладах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність

Аналіз дисертаційного дослідження, автореферату та змісту публікацій дозволяє стверджувати загальну наукову обґрунтованість і достовірність викладених Л. О. Базиль результатів.

Дисертантка досить переконливо аргументує свій науковий пошук (дослідження здійснювалося впродовж 2004 – 2015 рр.) аналізом актуальності поставленої проблеми, недостатнім рівнем її вивчення у науково-педагогічній, психологічній і лінгводидактичній літературі та розробленості науково-методичного забезпечення у практиці підготовки майбутніх учителів української мови і літератури. Не викликає заперечень науковий апарат дисертації, основні компоненти якого методологічно обґрунтовані. Мета, завдання, об'єкт, предмет, концепція дослідження сформульовані науково грамотно і засвідчують, що дисертантка глибоко усвідомлює суть проблеми та можливі шляхи її теоретичного і практичного вирішення.

Реалізація наукового пошуку обраної проблеми відображена у науковій новизні дослідження, яка є беззаперечною і цілком очевидною. Л. О. Базиль, спираючись на кращі напрацювання у царині філософської, культурологічної, педагогічної, психологічної, філологічної наук, використовуючи методологами актуальних наукових підходів і принципів вперше сформулювала, науково обґрунтувала й експериментально перевірила теоретичні та методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, що втілені у: *системі* формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, яка ґрунтується на концептуальній ідеї цілісного особистісно-професійного становлення та розвитку й конкретизована складовими перспективно-цільового, концептуально-теоретичного, методико-технологічного, оцінно-результативного блоків; розумінні *сутності* літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури як динамічного, особистісно-професійного феномену, що є підґрунтям подальшої їх самореалізації і

професійного самовдосконалення; характеристики *структури і змісту* літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, синтезованих в її мотиваційно-ціннісну, інформаційно-змістову, праксеологічно-рефлексивну цілісність; обґрунтованій *позиції* розуміння формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури як спеціально організованого *процесу*, що на основі інтелектуально-змістової, емоційно-виражальної та художньо-творчої взаємодії реципієнта з літературними текстами сприяє особистісному і професійному становленню студента як творчого фахівця з індивідуальним стилем професійної діяльності, й структурно охоплює репродуктивний, репродуктивно-конструктивний, конструктивно-творчий і рефлексивно-інтерпретаційний етапи; схарактеризованих *рівнях* сформованості літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури (індиферентно-наслідувальний, репродуктивний, конструктивний, адаптивно-професійний, творчий); встановлених *чинниках* формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури (історико-культурні, соціально-психологічні, психолого-педагогічні).

Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогічної творчості Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, в межах комплексних тем «Формування культуромовної особистості майбутнього вчителя української мови і літератури» (ДР 0103U000450), «Розроблення системи формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій» (ДР 0115U000181) Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 28.02.2011 р.) та погоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29.03.2011 р.).

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, семи додатків, списку використаних джерел. Логіка та послідовність викладу тексту дисертації відповідає вирішенню поставлених завдань дослідження. Змістове наповнення розділів збалансовано презентує історико-методологічні, науково-теоретичні, методико-прикладні й експериментальні складники результатів дослідження в їх іманентному зв'язку.

У *першому розділі* дисертанткою відображено стратегію дослідницького пошуку, що увиразнена низкою методологом філософського, загальнонаукового, конкретнонаукового та методико-технологічного рівнів, подано фактичні результати статистичних результатів міжнародних, державних моніторингових

досліджень (2000 – 2015), що дозволило виявити суперечливі моменти у шкільній літературній освіті, професійній підготовці майбутніх учителів-словесників, орієнтовно спрогнозувати перспективні шляхи їх вирішення.

Особливої уваги заслуговує дефінітивний аналіз базових понять дослідження, що відображає оригінальність розуміння Людмилою Базиль поняття «літературознавча компетентність майбутніх учителів української мови і літератури», його зв'язків із категоріями «компетентність учителя української мови і літератури», «професійна компетентність», «педагогічна майстерність», та дозволяє із урахуванням синтезу особистісного і професійного розвитку майбутніх учителів української мови і літератури уточнити зміст наукових понять. Зокрема лексичне значення поняття *«учитель української мови і літератури»* дослідниця правомірно уточнює «фахівець, який засобами художніх, публіцистичних, наукових, літературно-критичних текстів виховує учнів як активних громадян України, творчих читачів, здійснює шкільну мовно-літературну підготовку, орієнтуючись на вітчизняні і світові досягнення з педагогічних, психологічних і філологічних наук і, таким чином, самоутверджується, розвиваючи індивідуальний стиль професійної діяльності» (с. 47). Опираючись на численні науково-педагогічні праці, Л. О. Базиль уточнює семантику поняття «професійна підготовка» як складний багатокомпонентний процес організаційних заходів, що спрямовані на набуття сукупності спеціальних якостей (цінностей, знань, умінь і навичок) для особистісного і професійного становлення майбутніх фахівців, їх самореалізації, подальшого кар'єрного зростання. Оригінальним вважаємо врахування автором дослідження своєрідності професійної підготовки майбутніх учителів-словесників, що полягає в синтетичному урахуванні закономірностей педагогічної й філологічної освіти (с. 49). Вивчивши та узагальнивши корпус наукових джерел із компетентнісної проблематики, дисертантка аргументує доцільність розгляду компетентності як особистісно-професійного утворення, деталізованого комплексом індивідуально-особистісних і професійно-діяльнісних якостей, поєднаних у межах мотиваційно-ціннісного (цінності, переконання, установки, мотиви, ставлення), інтелектуально-змістового (поінформованість, обізнаність, грамотність, ерудиція, знання), процесуально-рефлексивного (операційно-технологічні, оцінно-рефлексивні уміння й навички) компонентів, що забезпечує готовність особистості усвідомлено здійснювати діяльність у певній системі (с. 54).

У контексті визначення методологічних засад розвитку літературознавчої компетентності автором доведено що, системний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів-словесників дає можливість спроектувати й обґрунтувати процес формування та розвитку літературознавчої компетентності

майбутніх учителів української мови і літератури як систему. Синергетичний підхід уможлиблює розгляд літературознавчої компетентності як цілісного відкритого феномену, що може самоорганізовуватися й саморозвиватися під впливом зовнішніх факторів і внутрішніх чинників. Реалізація особистісно зорієнтованого підходу дає змогу в упровадженні системи формування та розвитку літературознавчої компетентності зацентрувати увагу на особистості кожного студента як суб'єкта діяльності, включеного у спеціально створене професійне літературознавчо зорієнтоване освітнє середовище. Орієнтація на діяльнісний підхід уможлиблює включення в процес формування та розвитку літературознавчої компетентності праксеологічного підґрунтя особистісно-професійного становлення студентів як суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і майбутніх учителів української мови і літератури. Компетентнісний підхід дозволяє змістити акценти із набуття нормативно окреслених ціннісних орієнтирів, знань, умінь, навичок у процесі оволодіння готовністю творчо діяти, використовуючи набуті цінності, знання, вміння, навички і досвід у межах різних ситуацій фахової підготовки, тобто посилити практичну спрямованість освітніх процесів за умови збереження фундаментальності професійної підготовки. Реалізація інтегративного підходу уможлиблює взаємопроникнення змісту й форм опанування навчальних курсів за принципом їх взаємозв'язку і взаємодоповнюваності, забезпечуючи утворення професійного літературознавчо зорієнтованого освітнього середовища як системи організації цілісного процесу формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів-словесників. Урахування ідей креативного підходу підсилює творче підґрунтя процесу професійної підготовки, дозволяє змістити акценти із предметно-змістового аспекту на творчо-професійний, забезпечуючи активізацію креативних здібностей майбутніх учителів-словесників, стимулювання літературознавчої діяльності та гармонізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і студентів.

У другому розділі Л. О. Базиль розкрито загальну методику виконання дослідження, розкриває його концепцію, яка ґрунтується на розумінні формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури як спеціально організованого процесу, що в умовах узаємодії реципієнта з літературними творами на інтелектуально-змістовому, емоційно-виражальному й художньо-творчому рівнях забезпечує становлення студентів як творчих фахівців із індивідуальним стилем професійної діяльності. Концептуально важливими є міркування дослідниці про змодельовану та експериментально перевірено сутність, структуру й зміст літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, а також процес формування та розвитку літературознавчої компетентності в контексті

особистісного й професійного становлення майбутніх учителів української мови і літератури. Поділяємо запропоноване Л. Базиль розуміння літературознавчої компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури як відкритої динамічної системи індивідуально-особистісних (цінності, ставлення, мотиви, здібності, естетичний смак) і професійно-діяльнісних (знання, вміння, навички, досвід) якостей, що забезпечують готовність виконувати літературознавчу діяльність як підґрунтя професійної діяльності, подальшої самореалізації і професійного самовдосконалення (с. 123).

У *третьому розділі* на основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду підготовки майбутніх учителів-словесників виявлено й схарактеризовано рівні сформованості літературознавчої компетентності, а також системи чинників. Вагомим здобутком дослідження вважаємо розроблений критеріальний комплекс сформованості літературознавчої компетентності, представлений показниками мотиваційно-орієнтаційного, інформаційно-когнітивного, афективно-регулятивного, праксеологічного критеріїв, що увиразнюють індиферентно-наслідувальний, репродуктивний, конструктивний, адаптивно-професійний, творчий рівні сформованості літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. Науковий інтерес викликають історико-культурні, соціально-психологічні, психолого-педагогічні чинники, що зумовили розроблення та впровадження ефективної системи формування та розвитку літературознавчої компетентності. Дослідницею встановлено, що формування літературознавчої компетентності обумовлюється сукупністю світоглядних уявлень індивіда про роль, значення і сутність літературознавчої діяльності та змістово-технологічні особливості кожного її різновиду, а також нормативні вимоги до такої активності. Людмилою Базиль аргументовано, що на розвиткові літературознавчої компетентності студентів негативно позначаються соціокультурні чинники прогресу людської цивілізації, зумовлюючи динаміку зниження інтересу майбутніх словесників до читання творів високої культури, невміння ними глибоко усвідомлювати сенс кожного слова й усього твору в цілому, отримувати насолоду від «повільного», «вдумливого» читання, натомість підвищують рівень захоплення творами масової, популярної літератури й кітчу, для усвідомлення яких достатньо рівня «наївно-реалістичного прочитання». Погоджуємося з думкою дисертантки, що становлення літературознавчої компетентності істотно залежить від рівня сформованості у випускників загальноосвітніх і спеціалізованих середніх навчальних закладів інтересу до різних видів літературознавчої діяльності й невирішеним є питання щодо цілісного оволодіння студентами-філологами теоретичними знаннями й практичними вміннями літературознавчої діяльності під час аудиторних занять, індивідуальної і самостійної навчально- і науково-

дослідницької роботи та виконання завдань під час проходження фахових практик. Визначення комплексу чинників, які цілісно впливають на розвиток досліджуваного феномену, дозволяє раціонально спроектувати й впровадити систему формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах.

У *четвертому розділі* дослідницею представлено розроблену систему формування і розвитку літературознавчої компетентності, що характеризується конкретною метою, завданнями, науковими підходами та принципами в організації процесу становлення досліджуваного феномену, ґрунтується на концептуальній ідеї цілісного особистісно-професійного становлення та розвитку, конкретизована складовими перспективно-цільового, концептуально-теоретичного, методико-технологічного, оцінно-результативного блоків і передбачає розкриття потенційних ресурсів майбутніх учителів української мови і літератури засобами літературознавчої діяльності.

Пропонована педагогічна система є ефективною за рахунок взаємозв'язку і взаємодії компонентів теоретичної і практичної підготовки; дотримання принципів всебічної спрямованості освітнього процесу на поглиблену роботу з текстом; індивідуально-особистісного характеру літературознавчої діяльності (суб'єктності сприйняття та інтерпретації літературно-художніх явищ); принципу узгодженості форм і методів літературознавчої діяльності зі змістово-стильовими особливостями досліджуваного тексту (наукового, навчального, художнього, публіцистичного); поетапності розвитку літературознавчої компетентності: від наслідування еталонних зразків – до літературознавчої творчості; спрямованості освітнього процесу на перехід від інтуїтивних дій у ситуації невизначеності до поміркованого, науково обґрунтованого способу чи алгоритму виконання суперечливого завдання, активізації зовнішніх і внутрішніх форм діяльності.

У дисертації Базиль Л.О. запропоновано нові, раніше не захищені теоретичні положення та отримані експериментальним шляхом результати, які свідчать про ефективність змодельованої педагогічної системи професійної комунікативної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури. Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями в системі літературної освіти з метою виховання учнів як активних особистостей, здатних до культуротворчої діяльності; викладачами педагогічних університетів для практичної реалізації ідей інтердисциплінарності, практикозорієнтованості освітнього процесу в плануванні самостійної, індивідуальної роботи студентів; педагогами інститутів післядипломної освіти для розширення можливостей

професійної самореалізації та самовдосконалення вчителів української мови і літератури.

Дослідницею встановлено, що для прогресу літературознавчої компетентності доцільно постійно оновлювати цільові настанови навчальних курсів і окремих занять, чітко виокремлювати завдання для розвитку критичного мислення студентів, активізувати їхні потреби поглиблювати рівень літературознавчої обізнаності, підтримувати їх у самопідготовці, розв'язанні непередбачуваних ситуацій, змінах соціальних ролей, саморозвитку, посилювати практичний аспект професійної підготовки на основі виконання різних видів літературознавчої діяльності, імпровізацій, створення й розгляду імітаційно-рольових ситуацій відповідно до своєрідності майбутньої професійної праці.

Обґрунтовано, експериментально перевірено педагогічну технологію оволодіння літературознавчою компетентністю майбутніми вчителями української мови і літератури. Відповідно до розробленої технології охарактеризовано поетапний процес формування та розвитку літературознавчої компетентності студентів, що охоплює репродуктивний, репродуктивно-конструктивний, конструктивно-творчий, рефлексивно-інтерпретаційний етапи. Основними способами реалізації розробленої технології визначено: уточнення цільових настанов професійної підготовки, чітке формулювання мети й завдань опанування навчальних дисциплін, оновлення змісту професійної підготовки, створення нових навчальних курсів чи модулів засобами інтеграції дисциплін, актуалізацію філологічних і літературно-творчих здібностей майбутніх фахівців, утвердження ціннісних смислів професійної діяльності вчителя української мови і літератури.

У дослідженні обґрунтовано й експериментально підтверджено методико-технологічні засоби формування літературознавчої компетентності, що забезпечили сприятливе освітнє середовище для особистісного та професійного становлення майбутніх учителів української мови і літератури з інноваційним типом мислення, усебічну реалізацію їхніх потенційних ресурсів.

Проведення експериментальної роботи, презентованої у *п'ятому розділі* дисертації, спиралося на розроблену автором критеріально-рівневу базу, що охоплювала покомпонентні критерії, їх показники та рівні сформованості літературознавчої компетентності. За допомогою цілком адекватно підібраних діагностичних методик, було отримано блоки репрезентативних емпіричних даних за кожним показником і відповідними критеріями, які не лише засвідчили позитивну динаміку рівнів сформованості літературознавчої компетентності студентів, а й зумовили подальшу оптимізацію стратегічних напрямів підготовки педагогічних кадрів.

Отож, ми констатуємо цілісність і завершеність виконаного Л. О. Базиль дисертаційного дослідження, логічну вмотивованість його структурної будови, що дало автору змогу переконливо розкрити зміст взаємопов'язаних методологічного, теоретичного і методичного концептів роботи. Основні положення дисертації є науково обґрунтованими та аргументованими.

Вважаємо, що всі рекомендації автора щодо здійснення професійної підготовки майбутніх учителів-словесників є науково точними, вони сформульовані на основі аналізу отриманих теоретичним та експериментальним шляхом результатів. У висновках до розділів та загальних висновках в узагальненому вигляді відображено результати виконання завдань із реалізації мети щодо вивчення, удосконалення та якісного перетворення предмета наукового дослідження.

Аналіз опонованої дисертації дозволяє стверджувати, що Л.О. Базиль оволоділа методами наукових досліджень, коректно визначила методологію дослідження й ефективно застосувала науковий апарат, чітко і об'єктивно сформулювала ідеї, положення і висновки.

Основний зміст і результати дослідження відображено в 76 публікаціях, 70 із них – одноосібні. З-поміж них: 1 одноосібна монографія, 4 колективні монографії, 1 – навчальна програма, 6 – навчальних посібників, які рекомендовано МОН України до використання у ВНЗ, 36 статей у фахових наукових виданнях України, 6 статей у наукометричних фахових виданнях, 17 публікацій – у зарубіжних і вітчизняних збірниках матеріалів конференцій.

У процесі аналізу дисертації Л. Базиль нами виявлено декілька суперечливих наукових позицій, які можна трактувати як певні недоречності та підставу для висловлення окремих побажань:

1. На наш погляд, робота значно виграла б, якби автор детальніше проаналізувала досвід зарубіжних учених з досліджуваної проблеми, оскільки у списку використаних джерел подано чималий перелік цих видань, або представила їх окремим параграфом.

2. Розмежування понять «формування» і «розвиток», на нашу думку, було б більш доцільно розглянути у контексті аналізу базових понять і категорій дисертації, тобто у підрозділі 1.2, а не в параграфі 2.4.

3. Зміст 4 (§4.3), 5 (§5.1) розділів, на нашу думку, дещо інформаційно переобтяжений, окремі завдання варто було б перенести у додатки, а у роботі залишити тільки коментарі до них.

4. Робота значно виграла б, якби автор у 3 розділі більш ширше розкрила педагогічні умови, які представлені у моделі системи формування та розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Висловлені зауваження і побажання не впливають на загальний високий рівень докторської дисертації, в якій здійснено комплексне вирішення актуального наукового завдання з теорії і методики професійної освіти, що полягало в розробленні й обґрунтуванні системи формування і розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах, загалом є суттєвим для теорії і практики розвитку професіоналізму педагогів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дисертація Л. О. Базиль є самостійним науково вагомим дослідженням з актуальної проблеми теорії і методики професійної освіти. Нові науково обґрунтовані теоретичні результати мають важливе соціально-культурне значення і загалом є суттєвим для теорії і практики розвитку професіоналізму педагогів.

Дисертаційна робота **«Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури»** відповідає паспорту спеціальності 13.00.04, профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01, вимогам, встановленим ДАК Міністерства освіти і науки України до докторських дисертацій, а її автор – Базиль Людмила Олександрівна заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету української філології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини



В. О. Коваль

Підпис офіційного опонента Коваль В.О.-
«завірено»

Т. в. о.

ректора



проф. А. М. Гедзик